

تفکر

TAFAKKUR
MONTHLY

د انسانیت او بشریت ستر لارښود حضرت محمد مصطفی
صلی الله علیه وسلم فرمایي:

((لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ))

(رواه البخاری)

ژباړه: الله تعالی په هغه چا رحم نه کوي، څوک چې په خلکو
رحم نه کوي.

ناشر فعالیت های علمی- تحقیقی، ادبی و فرهنگی اقوام برادر به زبان های
اوزبکی، ترکمنی، بلوچی، نورستانی، پشه یی، شغنایی و گوری.

درېیمه دوره، اوولسم کال، لومړۍ گڼه، پرله پسې (۱۵۰مه) گڼه، ۱۴۰۴ ل. کال وری (حمل)، ۱۴۴۶ هـ. ق. کال رمضان المبارک- شوال المکرم، ۲۰۲۵ م. کال مارچ- اپرېل

فراغی نېنگ د وړوند افغانستانی سیاسي شخصیت لړینګ اوړنی (۱)

ترکمنی

معاون محقق روزی محمد عمر

غېسفا مضمونی (جګیده)

مخدومقلی فراغی نېنگ یاشایون زمانې تقریباً
نادرقلی افشار قدرتی نېنگ سونګی وقتلاری، کریم
خان زند و قاجار مشغله سی نېنگ اورتا کلیشی بیلن
دوغری گلیوړ. نادرقلی افشار دورانی بیر طرفدان بخت
سېزلیق، ظلم، تورکمن خلقلېندان اغېر مالیه آلېش،
۱۵ یاشدان یوقاری تورکمن ییګیتلرینی غوښونا
غوښوښ، ینه تورکمن خلقي نېنگ دوپه لربندن،
ایچکی و داشقی اوزوښلارا آلېپ بارشېندان عبارت
تی. مخدومقلی فراغی نېنگ یاشایېش زمانېندا
تورکمن لربنګ اجتماعی، اقتصادی و سیاسی
یاغدايي، اساسا ماهیت اعتباری بیلن باشغا
عصرلاردان فرقلی بولوپ، بول عصریدا تورکمن
یورتلاری بخارا امیرلیگی، خیوه خانلېغی و ایران شاه
سی بولان نادرقلی افشار (نادرشاه افشار) طرفېندان
اداره ادیلیورتی.
بول عصریدا تورکمن شاعر و یازېجی لاری نېنگ شعر

لری نېنگ موضوع سی، وطن سوېجیلیک، حربی-
قهرمانچېلیق یالی مسئلله لر بولوپ، مونگا
مخدومقلی نېنگ «تورکمنیم، باشیمیز، دوکر بولدوق
باشیمیز، تورکمن بناسی» یالی شعرلرینی مثال
گورکزمک بولار. بول شعرلرده؛ وطنه بولان بلند
سوېگی، تورکمن ییګیتلری نېنگ باتېرلېغی،
ادرنلیگی، غایدوسېزلیغی، باشارجانگلیغی،
آغېزبیرلیک، دوست-دوغانلېق وصف ادیلیوړ. وطنی،
ایل-گونئی سویمک، اونونگ اوزباشداقلېغېنی،
آزادلېغېنی گورمک همه لربنګ مقدس بورجی
حسابلانیوړ.
مخدومقلی فراغی نېنگ زمانېندا تورکمن لربنګ
اورتاق بیر دولتی بولماندېغی اوچین، تورکمن شاعر و
یازېجی لاری؛ آزادلېق، دینګلیک، پاراخاتلېق ایستاب،
تورکمن طائفه و قبیلله لارېنی استقلال، آزادلېق،
پاراخاتچېلیق، سعادتلېق و خوشبخت لېغا چاغبېرپ،
شاعرلار و یازېجېلار تورکمن خلقي نېنگ غایغی و

دوېغی لارېنی یخشی بیر شکلده بیان ادیپ دېرلر.
مشقت دا گون-گوزران گچیریب یورن تورکمن لر،
افغانستان دولتی و اونونگ خلقي بیلن دوستلېق لی
غاتناشېقدا بولوب دېرلار. تورکمن لربنګ یاشولی لاری
و سردار لاری بیر ناچه گزک افغانستانېنګ
پادشاه سی احمدشاه درانی نېنگ یانېنا دوشوشماغا
بارپدېرلار. افغانستان شاه سی اولاری مهرلی
غارشېلاپدېر. احمد شاه درانی تورکمن
یاشولی لاری نېنگ و سردار لاری نېنگ آدېنا ایکی
گزک دوستلېق لی خط (فرمان) هم یوللاپدېر.
اول خط لاردا اغېر و چېلشېرېملی یاغدايلاردا بیر-
بیرینی غولداماق کمک برمک مقصد دا بولاندېغی
حقدا معلومات بریلیپدېر. بو یقین غاتناشېق لار
مخدومقلی نېنگ غوښغی لارېندا هم اوز بیانېنی
تاپېدېر. موضوع بیلن باغلانلېق شاعرېنګ
«اوغلوم-آزادېم، عرش اعلايا، بولدوق باشیمیز، یوز
اورسانګ» اتلی غوښولارېنی آت توتماق بولار.

اساسی سوزلر (کلید واژه ها)

مخدومقلی فراغی، د وړه دیجیلیک، احمدشاه ابدالی،
تورکمن لر، افغانستان.
گیریش (مقدمه)
مخدومقلی فراغی تورکی-تورکمن دیلی و ادبیاتی
آسمانېندا ۱۸-نجی عصریدا، تورکمن دیلی و
ادبیاتېنی، ادبی دیل و بدیعی دیل درجه سینه
بیترین، همد ۱۸ نجی تورکمن ادبیاتېنا اولی انقلاب
گتیرن قیمت لی شخصیت دېر. شیله لیکده فراغی،
تورکمن دیلی و ادبیاتی آسمانی نېنگ اینګ بییک
یالقېملی یېلدېزلارېنګ بیرسی دیر.
مخدومقلی تورکمن ادبیاتېندا کلاسیزیم
مکتبی نېنګ بنیانگذارلارېندان حسابلانیوړ.
مخدومقلی یوناجی نېنګ اختېغی و دولت محمد
آزادی نېنګ اوغلی بولان مخدومقلی فراغی،
باشلانېج اوقوولارېنی آتاسی نېنګ یانېندا باشلاپ،
سونگی بیلن بخارا، خیوه و باشغا شهرلرداکی... ۲۵

۱- اس موخېم مند گلا ېست ات اس تونست.

لوقېن ته: ېی چارک خویار ولوم قېست خو، تیزد ترخودوست جای. مهمون. خوند هفته دی خودوست جایند نیت. صاحبخونه ېن دگه اس مهمونداری مات ات مافا سخ اته یک روزخو چار اردلوقد: آچار وزم اس مهمونداری به زداسخ، وزخرانگم. توخفامأ ساوا ته وز ته دی تودوست ارد جواب ذام. دم چارلوقد: ای ېن دس ته نیاقت. یدرنک لوقد: خی دس ته نیاقت، پس خرانگم؟ یددم ړنک چارلوقد: یدی رقم فکر کنأم ادې، هم مهمون تیزدات هم خفا مأ سود، تومس اس زحمت خلاص ساو.

ړنک گارزد ترخوچارخو، لوقد: اچارتت دی نرتویدات قېگا اردت یت، دذیی بونا کن خوالاق دی مو، اما دس دی یدی، وززار مأسام. اکدی رقم وزنه مس ییوات دیون توقتیرکنم، درو نیود ته ساوم، دذته ساوم ترهمون خېزخو، وردته لوقم: ای فرادنت یمه خوند هفته اندی یوئندات نرات چی تیدخه، مویت وینچ ادې بېکارم یاس موات بدی وینچ، بغېرمهمون ته اکدی تی ېنرمندأ سودخو، دذته تیزد. یددم ړنک چارلوقد: بشأند. دذ دگه روز اس قچ یازد، وی پیخ خیین ات تبرین، دام غل خونه ذیدات خو ېن رخخ وېدد. یدوی ېن درنیود دېد، اندیزد سود ترهمون خېز، وردلوقد: ای فرادنت یمه خوند هفته اندی ماش چیداندات نرات چی تیدخه وینچ ات ادې، وزم بیکار یاتردم بدی چورچ؟ مهمون لوقد: ای یخک وزم خوند هفته اند تمه چیداند خه ات خوند هفته ته گه مس یوئندد خوچید جنانوشم، «اس موخېم مند گلا ېست ات اس تونست» (۱)

۲- نغوزات باورماکن. ېی نفراس یگه نفرخواهین کبنت ادې، وی ېنېنېه ېی صندوق اس تگاف اندپی دشید سفېنت. نفرادې دم صندوق خه سفېنت اس دم صاحب پېنېخت: دم توصندوق پی تیرخه سفېنم

مرد چیزفایدأ؟ دم صندوق خاوند لوقد: وز اری نصیحت توکنم، واذ ترددنیات آخرت ارد بکاریدېن. ید نفرقبول کبنت، دم صندوق پدام کبنت خو، نرقوندتی سفینت. پی دیونم شریبذک سفینت، ورافخت خولوقد: تاول نصیحت چیز؟ صندوق خاوند لوقد: اگه ېی چای. لوقد نسیه خبدی اس نخت، نغوز ات باورماکن. دم صندوق سفېنچ دگه شریبذک سفینت، قابېنېخت: دیونم نصیحت لوق. صندوق خاوند لوقد: اگه ېی چای لوقد: شیرروغن بیدی اس تنبیاقت، نغوزات باورماکن. یدادم پی آخری شریبذک سفینت، ورافخت، خولوقد: خی تونصیحتېنېن خلاص ست ات نغوز مونصیحت. صندوق خاوند لوقد: نغوزم، تندچیز نصیحت؟ صندوق سفېنچ اس آخرشریبذک تی خوقا د راست کبنت، دم صندوق دی ختاذید، یا دېد ارتگاف، دم ېنېنېه ېنېن رېنچ، دذلوقد: اگه ېی چای. لوقد ادې، دم ېنېنېه ېی صندوق اندی ېنېنېه تازأ نه رېنچ نغوزات باورماکن (۲)

۳- ېی پیرموتو درخایات هرچند سکندری زمانی. ېی رهبرات رهنمای ېی کارذست مأ ذاذ.

لوقېن ته: سکندرذوالقرنین جهون کشایی جهت سربازېن اس سی ساله پی تیرنه انجیشد. وختا سکندرخو سربازېن جمع کبنت، حرکت وېث دېد، اما ذوفراد دی سربازېن خوداداس لپ ژبو جگی قرارث دېن ار صندوق خو، خوقتیرزېن.

سکندر ذوالقرنین حرکت کبنت، فراپت ېی جاندی، یمندوېف ارد ېنوم سود. ېیداند فکت سربازېن اس خسته گی خوذم ېیست ات یدریش سفېد چارک (دېث ذو قرار داد) اس صندوق اردنېتیزد خو، خوېنېن قتیرقصه کبنت ات ساړکی فاوبېدن وی هرصندوق خو، ترپوند ذیین. تیېن تیېن ات قابنأب سود. یدنأب نرجیست، ...

اوزبېک و فارس-تاجک تیللریده اثر یازیش عنعنه- سی نینگ باشلاووجی لری صفتیده سیف سرایی نینگ هم تبرک نامی تورهی. ۱۴ عصرده یشب فعالیت کورستگن سیف سرایی اوزبېک و فارس-تاجک تیللریده یازیلگن دلبر اثرلر مؤلفی، اوز دوری نینگ استعدادلی ترجمانی صفتیده معلوم و مشهوردیر. بو ذوالسائین ایجادکار قلمی گه منسوب اثرلریدن بیر نېچه جوابیه شعرلر، «سهیل و گلدورسون»، شیخ مصلح الدین سعدی «گلستان» نینگ اوزبېک تیلی گه قیلینگن ترجمه سی بیزگچه ېتیب کېلگن دیر. گرچه بوگونگی ادبیات شناسلیک سیف سرایی قلمی گه تعلقی اثرلر نینگ برچه سینی قولگه کیریتمه گن بولسه ده شاعر مېراثی دن معلوم بولگن نمونه لر نینگ اوزی هم اونی ۱۴ عصر اوزبېک دنیوی ادبیاتی نینگ اقتدارلی وکیلی صفتیده قدرلش امکائینی بېره دی. سیف سرایی نینگ اوزبېک تیلیده گی اثرلری ادبیات- شناس لر تامانیدن تحلیل اېتیلیب، تېگیشلیچه بهالنگن (دورانوف ح.ا. سیف سرایی (جیزن ی تورکستان) ا.ک.د، ت. ۱۹۹۶ ینه سیف سرایی. اوزبېک ادبیاتی تاریخی، ۵ جلدلیک، ۱ جلد. تاشکېنت. ۱۹۷۷، ۲۲۱-۲۳۵ بېتلر. رحمنوف ب. اوزبېکسکی لېریداف «گلستان» سعدی شیرازی اک- د. سمرقند، ۱۹۶۸؛ شریپوف ج. قطب خوارزمی و سیف سرایی ترجمه لری حقیده. «اوزبېک تیلی و ادبیاتی»، ۱۹۶۵، ۲، سان، ۴۷-۵۳ بېتلر). اونینگ فارس-تاجک تیلیده گی اثرلریدن بیزگچه ېتیب کېلگن ایریم نمونه لر خصوصیده اېسه یوقاریده گی ملاحظه نی ایتیب بولمیدی، یاخود مساله نینگ بو تامانی نېگه دیر سیف سرایی ایجادی تدقیقاتچی لری اعتباریدن ساقط قالیب کېله یاتیر. جمله دن، بیز تاکید اېتگن موضوع سیف سرایی حیاتی و ایجادی حقیده مخصوص اثر یازگن تاتار ادبیات شناسی ح. ی.

مین نېگولف تامانیدن هم اونوتیب قالدیربله دی. حال بوکه، تدقیقاتچی سیف سرایی نینگ فارس-تاجک تیلیده گی بساطی اوستیده هم ملاحظه یوریتش لازم اېدی. خصوصاً اونینگ قلمی گه منسوب کتاب نینگ شو ایجادکار ادبی فعالیتینی اطرافلیچه قمر ب آلیش- گه مؤجللنگن لیگی هم شونی تقاضا اېته دی (مین- نېگولف، او. خ. سیف سرایی. تورموشی هم ایجادی. کزن، ۱۹۷۶). بیراق سلماقلی رساله مولفی بو حقه ده هېچ نرسه دېمه یدی. کېزی کېلگنده ی. ح. مین- نېگولف نینگ اوشبو کتابی خصوصیده ینه ایریم قیدلرنی اؤرته گه تشلش گه تۇغری کېله دی. بو ادبیات شناس بیر نېچه ییللردن بېری ۱۴-۱۵ عصرلر ادبیاتی بیلن قیزیقه دی، اونینگ وکیللری حقیده اؤز ملاحظه لرینی بیان اېتیب کېله دی. (مین نېگولف ح. او. سیف سرایی اوگتی توریؤنده. ساوېت مکتبی، کزن، ۱۹۷۱، ۱۱-سان؛ ینه. پیرواز دنی ی آرکیئینلینه پروزدنیه سیف سرایی. اک.د. کزن. ۱۹۷۲، ینه. سیف سرایی نینگ ینگى اثرلری. «کزن اؤتلیرى»، ۱۹۷۲، ۶-سان؛ ینه. کتب اوگتی. کزن، ۱۹۷۶). بونیسى قووانچلی واقعه، البته خصوصاً اونینگ تامانیدن سیف سرایی نینگ حیاتی و ادبی فعالیتی گه دایر سلماقلی علمی تدقیقاتلر اعلان قیلینشی مقتاوه مالک دیر. مقدمه، خاتمه و آلتی بولمیدن تشکیل تاپووجی اوشبو کتابده مولف اؤز آلدیکه سیف سرایی ایجادی- نینگ اؤزکئیلشی تاریخی، ادبی مېراثی نینگ حجمی و مندرجه سی، ایجادکار همده ترجمان صفتیده مضموندار فعالیتی، مراجعت اېتگن ادبی ژنرلری، بدیعی مهارتی معمارلری سینگری خیمه- خیل موضوعلرنی حل اېتووجی اولکن و مسئولیتلی وظیفه- نی قویه دی. علمی اثر اؤز مؤلفی نینگ جدی ایزلنگنی، باى ادبی معلوماتلر تۇپلش گه بۇلگن اوروشنی، درست گینه علمی تدقیقات... ۳

به نام خداوند لوح و قلم

د سرمقالې پر ځای

پشه يي

اجواس داستان (۴)

خومینا کېک ارکي پله اعلا او بکار لام شې راستي نیکي او کومک بنداي ارامي او خوشالي پله ډوکېي وره پله کومک اصل کوچه جاني پله کومک شي مم مي شره بکار مولیوام شي يه دنيا يه گه کالبوت کوچه اروا نفس او هوا آرامي ذلالت تانوک واک او استه شې قناعت او خدیس اومارنا اطاعت بدي اوداي جان رشېک نیکي راستي صداقت صبر او حوصلا حرام اوداي جان کینار کېک حیا اېته انساني اصول شن گي بندا انتې قناعت اوروحي ارامي پیدا کغا.

دینا فاني کومي به درکار نه بانه مال اولاد انلو اړکوپني اولالچ شی گي حریص انساني گني مصیبت او جانېکه عذاب او خدای پورا دوره شامېک او دوزخس سخت اوتي جاگا جانېکه اخطیار کاگن جان پېنېک درکار شې تاجان پېن نه گورېت خدای پېن نه گوریا جواني او افسوس گرنه اگا کاش اېته پنده برابر به ماناي گي غذاب اوداي چوپتان او رحمتس دروازی پوران چالن قناعت او راستي بند گریس طاقتي ونټان بېتاي.

ډوگرا: یاره اجوا لایام بو اعلا او بې درک بکار اغت کده چی جم بندگان خصوصاً اما لامنان مه اغته شره خدای موله وي دي.

اجوا: ډوگرا مولاگي تاگي تانگې اصلاح او خدیس آوامره انتې تسلیم نه بي وره انتې انگور درېک له انگور جانېکه درېن گوراگن جان اصلاح جهان اصلاح.

ډوگرا راست ماگې یو اغتي به اړېدي منچم جان پېنېک درکار شې اجوا لایام خبر به وار اېم مېنه انتې تېنه بابته اودوپا وي خېسای ککن تېنا بو موکه ني وټه وا شې خیر شی دویه کوچایه شه کی گي پندپاک کېک اوکوتي شوکا اوبرېک تېناعتدي اېک مم پورا تېنه انتې هېران تاگم جاني پله فکر کگام عصبي ناجور شکان به گریاگي بیل استاي کټای گوشنگنا ورېک او ډبار به پاک کياگي جاني پله اغت او کودن کودن شاپ به کناگي خار به تگاگی شري د سملیدی خوسيتي به پاک کياگي خو پارگي مولېگم يادي شې استي بیل درېگم او کټاتا سرمه جا پاک ککم.

یو پاک کېک مېنه انتې نپا بېک نه مولاگم تو دوعا کېکي یا لهام دروام بېک اگر گه مېدي د پوراگي بېلې استي گورمي سلام و بگم تو ولېکم ته

فراغی نېنگ د وړ وړنده
افغانستانلی سیاسي...

د وړلی مدرسه لږده زمانې نېنگ مروج بیلیمي نی ا وړنیور. خلقارا عالم و فیلسوف لری نینګ، آیراتېن هم ت وړکمن خلقی نېنگ ایچینده بییک عالم، دانشمند، متفکر و بیلیمدان صفتینده یتیشیور.

مخدومقلی فراغی دان غالان اثر، ۱۸- نجی عصر ت وړکمن لرینگ سیاسي، اجتماعی و اقتصادی وضعیت لرینی عکس اتدېرېور. شو سبب دن، شرق شناس عالم «برتلز» مخدومقلی فراغی نی «جام جم» آدی بیلن ت وړکمن ادبیاتېنډا یادلا یور. فراغی اثرینده پاراخاتلچېلیق، فداکاریک، اوی فکر، غووانچ، سوځیگی، دویغی، غایغی و اخلاقی، فلسفی موضوع لار بیلن بیر قطار دا یخشی لېغی، بیگیت لېگی، سخاوتی و خلقېنېک معنوی سیماسېنی تصویرلنډېرېور.

فراغی نېنگ اصل اوی و فکرنی، عدالت و انسانی آیدیلار (دوشو نجه لر)، مرکز لشن بیر دولت غورماق، دوست و دوغانلېق، آزادلېق، خوشبخت لېق، ت وړکمن داپ- دستورینی ساقلاپېش یالی مسئله لار ا وړاپ آلیور. ا وړونگ شعرلرینده د وړلی حیل ا ویت لیر، دوستلېق، دوغر و لېق، عشق و محبت یالی موضوع لارا ا وړلی اهمیت برلیپیدیر. فراغی نېنگ اثرینده، ت وړکمن طائفالارنی استقلال و آزادلېغا چاغرېپ و بولارېنګ سعادت خوشبخت لېغی

تیارلنېلې.

مخدوم قلی فراغی نېنگ د وړمېش یولی

بو ټیتن ت وړک دنیا سې نېنگ آیراتېن هم ت وړکمن خلقی نېنگ ملی شاعری، ملی غووانچی و ملی بو ټیسانچی حساب لانیون، مخدومقلی فراغی، مخدوم قلی یونچی نېنگ آختېغی و دولت محمد آزادی نېنگ ا وړلی تخمیناً ۱۷۳۳- نجی میلادی یېلدا، ت وړکمن تاریخچی لاری نېنگ اېنګ سو نګگی تحقیق لارېنګا گ وړا، ۱۷۲۴- نجی میلادی یېلدا اترک دریاسی نېنگ بو یوندا حاجی غووشان دیلیون یرده، گنبد- کاووسېنګ دمیر غازبق- گون چقارېنډا علم لی و بیلیم لی بیر مشغلادا دنیا اینیور. (یاور، ۲۰۲۴: ۷۷)

مخدوم قلی نېنگ یاشلېق و یتګینچه کلیک یېلاری اترک، گ وړګن دریالاری نېنگ بو یوندا، سو نګ وړداغ، غېزېل بابیر ت وړه گینده گچيور. شاعر باشلانېچ علمینی ا وړ آتاسی نېنگ یانېنډا آلیور. بو د وړ وړدا مخدوم قلی فراغی غووشولاری نېنگ بیرینده شو یله دیور:

دعا قېلسام جبر و جفا اکثر دور
علم ا وړه دن استاد قېلام پدر دور
مخدومقلی فراغی ایلکی حالاج
(خلاج) اطرافی نېنگ غېزېل آیاق
ا وړاسېنډا قی ادریس بابا مدرسه
سینه بار یور. ادریس بابا مدرسه
سینه بیر یېل ا وړانډان سو نګ،
مدرس ا نېنگ مدرسی (استادی) عالم
دان ا وړیور. شو وړانډان سو نګ

ا وړ وړیم قېشېنګی، بهار یازېنګی
گیدر ب وړ وړم خوش قال گ وړل شیرازی
(فراغی، ۱۳۷۳: ۲۴۰)

مخدومقلی مدرسه ده ا وړقان
یېلارېنډا، گ وړنډو غار
خلقلاری نېنگ تاریخېنی، ادبیاتېنی،
فلسفه سینی، جغرافیاسېنی،
لقمناچېلېق لارېنی و بیله کی بیرناچه
علم لرینی ا وړنمک ا وړچین بیرناچه
قدیمی کتاب لاری و اثرلر بیلن تانېش
بو ل وړیدېر. فراغی بو یرده محمد
خوارزمی، فارابی، بیرونی، ابن سینا،
محمود کاشغرلی عمر خیام یالی
عالم لارېنګ، ابوالقاسم فردوسی،
نظامی گنجوی، خسرو دهلوی،
سعدی شیرازی، حافظ شیرازی،
عمادالدین نسیمی، جلال الدین
رومی، فریدالدین عطار، عبدالقادر
بیدل، علی شیرنوی، محمد
فضولی، یالی گ وړن وړلی شاعرلارېنګ
اثرلری بیلن یقیندان غېزېلناچېدېر.
مخدومقلی فراغی بیرناچه
شاعرلار دان «سن بولسام» عنوانی
شعرینده ا وړلی غووانچ بیلن یاتلاپ
گچيور.

سو نګرا مخدومقلی فراغی ۱۸۰۷-نجی
میلادی یېلدا «عباساری» ب وړلاق یانېنډا،
ایران نېنگ دمیر غازغېنډا (ایران و
ت وړکمنستانېنګ اراچاگی نېنگ یانېنډا)
عالم دن ا وړ وړ، اترک دریاسی نېنگ
بو یوندا «آق توقای» غونامچېلېغېنډا
جایلاشدېرېلیور. (یاور، ۲۰۲۴: ۷۷)

... ادامه دارد

دهقان او ټو پلن...

مېگي خو مولېاگم وټوا اگي مم ارکوتي ککم کوېک کاگي تو دستې لمپوړېک چه ټپچي تسگي اومېگي نه لشمېگي ايمه ملامت نياي پنده شاپوې سکنه بل پري نه کاگو تارا کاوگرا، کاغذ، پلاستېک کېلېنا پوست، حتا خدېې هدايت دېچېن بالوکولنا پمپر بوتل او وري رنگ په رنگ شوکا کنبه ايکټو کوام شې يو لام خاص خديس رضا خاطري، الله پاکي شره خوشال با پاکي بندېنا اړا ايمان شى پاکي خلگني فايدا او سلامتي پوليا نا پاکي مرض او عافت منجيگه اچا خلگ او ولس انتې ضرر مينا ضررم شې مجبور آم وري اگه نه مولانگن مم مجبور ام مې خاطر گي مولانگم اوپو بکار حس الله پاکس مېنا اروسنم کوچه پوو کېويا گي خلگني نپام پولېت، ټېني مه اغتي مېنه شره تاثير ککن گوشنگي گگم او ونتوال پله يو اغت شرېک کچم تي به مېگن لايام توو جنکه نشوا گوشنگي اېت جو پېواي نونگا اېوا آبي اجوا بر واي بو وختي پېنيگم ټېني عدته آلاي خبر ککم ميسي خاتري اوشټنى اياگم مم وعدا کاگم گي مه خبر لّمه کوچه وانټ گوراگم يو بو اعلا لام شې او وري ونتوله په مه بکار او جايه لمېگه سمبار کېگم.

اجوا : گي دوگه بلگي او شنگېويا شه دستمالېدي ټنگوى. استه دپچېن شريا دستمال کنه گن دپېگن مسکاي خويه پاگ ککن يگان دار په دويگه استه گري چېن کمکوي موسه گېک اوپو ارام اغتيدي مي گن.

ډوگرا لايام کاو بکار لام بېک الله س نور اورحمتي ټېنه اړه ننگېک او مه بکار لمېگه او شى بچ ټېني گناي دپياگن خدايي اېته بندگه اوداي رضا باگي ټېنا خېري خلگني پولاتي او ټېني خېريولياگي ورنې خېري پولا فکري دريا يو دنيا فاني او مجاني شې اما بو سخت اندرمامي سفر پوران شې ته پنديس بېگه لوش انتي محنت او خواري درکار شې گي خواري پاک نېت او الهي اوارمنا اطاعت او جوپېتا منکي شې.

ډوگراس بو جوپېتا اجواس اغنتي کار چېوى. سکنه بل نظري راست ماگې راست ماگي نکو درگارشې خديې اېمنستن انتي خبر ککن.

اجواى مېگن ډوگرا لايام خېرېدي زمستان وټېک وېند اوپارس موسمي بورپوي شى فکرى ټېت بايد کرېک انچن گورن اي کرېک گي اليني بچ دى جن مرخي چوټياگن کرېک واش او ورېگېس منجېگه اېگستا سببي بياگن ارکوتي پټک الله س ثنا کاکن کرېک علاخاي سد ورا کېگي.

حضرت محمد ص ايدواس قبرستاني کراناتي وټکابک خه کرامتس خاوندي اېک مولېانک اي مرداس ارو اعداب کوچه شې دستي گېک کرېکي کندا مونېگن اجوا قبر شره ننگېگن اصحابي ملتنا اېک اوديا اوکت يا محمد کانتې قبر شره گونده لېک ننگېچي محمد ص مېگن مېس عذبتا شفا مېمه الهنى پټېک کاکن او الله پاک انتي سوال اوزاري کاگم گي ميس اروستا شره رحم کېت اوپو گونده لېک مي شره الهني بېت اوکړېک جوپېت.

... ادامه دارا

(خېړنوال عبدالمالک لاموال)

ايستاب افغان و باشغا ملت‌لر بيلن آراغاتناشېقدا بۇلماق ليغا چاغېرېليۇر.

مقالانىڭ اهمىتى و ارزى

بۇل مقالادا، بىيک عالم؛ تـۆرکمن ادبى دىلى نىنىگ باشلانـشېنا قـدم اۋران، طىبعيتىنىگ گـۈزلىگى و انـه تـلۇپراغېنى توصىف ادن، ظلم و اسـتبداد غارشى سـېندا دۇران، بىچاره، مظلوم و زحمت کش خلق دان دفاع ادن و مۇنۇنىگ اۋچىن باشغا دولت لـر بىلن آراغاتناشېق غۇران، الله تعالى نېنىگ عشقى (حقيقى عشق) عشق دان باشغا ھم سياست، اخلاق، اجتماع، اقتصاد، ايلسۇيرلىک و باشغا ملت‌لر بىلن بۇلان آراغاتناشېغى يالى موضوع لاردا سۇز يـۇرۇدن و مـخدومقلى فراغى نېنىگ افغانىستانلى سياسى شخصيت‌لر بىلن غاتناشېغى دۇغـرۇ سېندا غېسغا بۇلسا ھم قيمتلى معلومات لار بريليۇر.

مقالانىڭ ھدفى

بۇ مقالادا، بىيک عالم و فيلسوف؛ مـخدومقلى فراغى نېنىگ دورەديجىليگى، افغانىستانلى سياست شخصيت‌لرى آيراتبىن ھم احمدخان ابدالى، كمال اۇغانى تانبىتماق و مـخدومقلى فراغى نېنىگ افغانىستان سياسى شخصيت‌لرى بىلن بۇلان مناسبتىنى بىلدىرمىك بۇل مقالانىڭ اساسى مقصدى و ھدفى دىر.

مقالانىڭ تحقيق يۇلى

بۇل مقالا دولتى، خصوصى و الكترونيكى كىتابخانالارنىڭ كىتاب لارېندىن، علمى و اعتبار اثرلردىن امكىانى بارچىا فابىدالانىپ

مخدومقلى فراغى، اۇقۇۋېنى بخارا دا دوام اتمگى گۇزاۋنۇڭنىدە تۇتۇب بخارادا يىرلىشنىن، گۇگلىداش مدرسەسىنىدە اۇقاپ باشلايۇر. گۇگلىداش مدرسە سىيندە درس برمىك اۋچىن چاغېرلان نورى كاظم ابن باھر آتلى سوريەلى تۈركمن بىلن تانبىشېب اۇنۇنىگ بىلن يقىندىن دوست بۇليۇر. ارادان بىر يىل گچىپ-گچمأنكا گۇگلىداش مدرسەسىندە اۇقايۇن طالب لارنىڭ آراسىېندا يۈز بىرن كأبىر دۈزگۇنسىزلىك بۇ ايكى دوستا غانى گلىپ، ايلكى نورى كاظم و اۇنۇنىگ اېزى بىلن مـخدوم قلى ھم مدرسەدن آيرىلمالى بۇليۇرلار. (سارلى، ۱۳۷۷: ۱۵)

مخدومقلى شىۋندىن سىۋنىگ زمانېنىگ اينىگ شىھرىتلى مدرسەلرىندىن حسابلايۇن خىوہ دە ۱۷۱۳-نجى مىلادى يىلدا سالىبان شىرغازى مدرسەسىندە بىلىم ألماغا باشلېيۇر. فراغى آز وقتېنىگ ايچىندە مدرساأنىنىگ اينىگ ذھن لى طالبلارنى نېنىگ قطارېنا گىرىپ، اۇقۇۋچىلارنىڭ نىاېنداسى بۇلۇپ سايالايۇر. حتى مدرسەدە درس برىۇن حضرت پھلىوان حايسى بىريانا گىدەينىندە مـخدومقلى اۇنۇنىگ درگىنە درس بىرىپ باشلېيۇر.

مخدومقلى بىرنأچە يىلدىن سىۋنىگ شىرغازى مدرسەسىنى ترك ادبىپ، اترك گىلىپ، شۇل يۇرتدا حيات گچىريۇر. مـخدومقلى بۇ دۇغـرۇدا شۇيله دييۇر:

مىكان ايلاپ اۋچ يىل ايدىم دۈزۈنگى گىدىر بۇلدۇم خوش قال گۇزل شىرغازى

باب مۇنە دھقان تىنە ھر ئمە كى قھرمان تىنە ۋششيمان گىۋم او جىۋوار حاصل گۇھمان لوزيات ۋششيمان شالى، لوبىيا ئمە كى ھمېش تىمان لگىسن لرىمېىك أما قۇبە كېرى بىمىم مالىە كۇل مۇنە بابى كر كېرۇس بۇ حاصل مائكى بىمان سۇن بابە منزى ھىكار تىنېم تسەنە خدمت آتكى تيار تىنېم ھمېش دىمىم بىكېلى آتكى گانس گايىمىم قىلآنكى بىكېلىنامە كى كۇتپاكنامە كۇشىمىم ئمەنامە پېنە خۇوند گۇمىم

دھقاننە شخصيت او ارزشتۇدە ئىمنام او خواري نام سافائكى پىل او گنداليار او قدرەني وړ تىنېت. سانېن زې دھقانان امەني تۈپلىننى كۇشش كېرىتە او خدمتگار خلك تىنېت زې تسۇنە كۇشش او ھلەزلانە ئىرە ھر تۈپلىننى خلكائكى پىل او معلوم تىنىي. اىمىي تىنېت زې تانۇ خواري نامى، كىرىيازنامى او ھلە-زلە نامى تانۇ خلكائكى او وطندارانائكى الله تعالىنە نعمتنامە تولىد او پۇدم كېرىمېىت او تانۇ خلكائكى او وطندارانائكى خدمت كېرىمېت.

الله تعالى تسۇنە آمۇنامە آباد او تسۇنە زىنتىلىكە خۇشحالي نامە پېنە پۇنزيىسن لريو.

ھېوادەنە دھقاناننە بىييارەني، خۇشحالي ني، صحتمىندي ني او تانۇ ئىمنامە كى كامىيابى ني او مۇخپۇدمدىكەني أمىدي!

بررسی وضعیت زبان اوزبیکهای...

ایجادگران آثار اوزبیکي حوزه ادبی بدخشان و قندوز
(مولانا یوسف امیری، زین الدین ابوبکر وفایی،
بیرم خان خان خانان و محمد شریف گلخنی ها می-
باشند)

۶- حوزه ادبی کابل: این منطقه یکی از مناطق تاریخی افغانستان به شمار می رود. شهنشاه ظهیرالدین محمد بابر در اثر ارزشمند خود «بابرنامه» در مورد کابل چنین می نویسد: «اَوْن بېر، اَوْن ایگۍ لفظ بیلہ کابل ولایتی دا تلفظ قیلورلار: عربی، فارسی، ترکی، مغولی، هندی، افغانی، پشایی، پراچی، گبری، برکی، لمغانی. مونچه مختلف اقوام و متغایر الفاظ معلوم اېماس کیم هیچ ولایت ته بولغای. مختلف اقوام کابل ولایتی دا بار دور جلگا سیدا و توزلاریدا اتراک و ایماق و اعراب دور. شهريدا و بعضی کینت لاریدا سارت لار دور. ینه بعضی کینت لاریدا و ولایاتی دا پشایی و پراچی و تاجیک و برکی و افغان دور. غربی تاغلاریدا هزاره و نکدری دور. هزاره و نکدری اراسیدا بعضی مغولی تیل بیلہ حکایت قیلورلار شرق شمالی طرفیداغی تاغ لار دا کافرستان دور، مثل کتور و گبرک. جنوبی افغانستان دور.»/بابرنامه

ترجمه متن: (د ولایت کابل به یازده، دوازده زبان تکلم می کنند: عربی، فارسی، تورکی، مغولی، هندی، افغانی(پشتو)، پشه یی، پراچی، گبری، بره کی، لمغانی. این قدر اقوام مختلف و زبان های متغایر، معلوم نیست که در هیچ ولایتی بوده باشد.

اقوام مختلف در کابل استند: در جلگه ها و مناطق هموار، تورک ها، ایماق و عرب ها استند. در شهر و بعضی از قریه هایش، سارت ها استند. در بعضی از قریه ها و لایانش مردم پشایی و پراچی و تاجیک و بره کی و افغان استند. در کوه های غربی هزاره ها و نکدری ها می باشند. در بین هزاره ها و نکدری ها بعضاً به زبان مغولی تکلم می کنند. طرف کوه های شمال

ص ۸۷-۳۰۰.

۲- رفیعی، امیر تیمور. تاریخ سیاسی و اجتماعی تیموریان. <https://www.ibna.ir>، تاریخ دسترسی: ۱۴۰۰/۱۲/۲۶.

۳- ژوبل، محمد حیدر. تاریخ ادبیات افغانستان، کابل: میوند نشریاتی، ۱۳۸۷ ه.ش، ص ۱۸۸-۱۹۲.
۴- غبار، غلام محمد. افغانستان در مسیر تاریخ، ج. اول و دوم، کابل: انتشارات میوند، ۱۳۸۷ ه.ش، ص ۲۷۵-۲۸۰.

۵- صفا، ذبیح الله. تاریخ ادبیات ایران، ج چهارم، ایران: انتشارات ؟، ۱۳۹۱ ه.ش، ص ۱۴۶.

۶- نوایی، امیر علیشر. محاکمه اللغتين، به کوشش سید تاج الدین تاشقین بهایی، میمنه: انتشارات چاپخانه ترکستان، ۱۳۹۰ ه.ش، ص ۶۴-۶۵.

۷- نوایی، امیر علیشیرنوایی. مجالس النفایس به کوشش عبدالله رویین، کابل: انتشارات میوند، ۱۳۹۲ ه.ش، ص ۲۲.

Milliy internet tanlovi ishtrokchisi,
Turon davlatlari, Temuriylar davlati.
<https://www.xorazmiy.uz>

پینځ متلا یندوېږ تشریح ات...

رخ ډېدات سکندر خوسرو بازېن قتيړ حرکت کښت، یدېن ېي قین کوهستو نی جاندي، یداندی تآ نگ درأ فڅ، دم درأندی ېي غلا بلند دېوال فڅج ادې، اس وی تېرست ناممکن فڅج. ذوالقرنین خولېنکر قتيړ ښأب فایېدند رست. سآرکی سکندر خو سربازېن قتيړاندځېن، وېښ څېم سوډ پی آسمون، ېی پنجه ېت چوړچن ونېن. سکندر څېت دی راز نه فأمست، خوسرو بازېن پېښڅت واد نه فأمېن ادې، یدخالی دښت ېت چوړچن پنجه چنډات چيزار دېېت. سکندر زديک فېدچه وژيښدات داؤ دی ریش سفېدېڅېن لوڅېن: مآش قتيړمآش ریش

اند ښېفڅت. ېي مېټ تېرسوډ، ذیونم مېټ تېرسوډ، اریم مېټ پېښین اته اری. نفردېښېن ترمسجد، دستارخون هموارکنېن، خوگر داځېن، هرڅوندگه رست دستارخون وی قتيړ جمع کنېن چی نښتیدېن ات ید آدم اړه مېښد خراک څه نه خوړج، خوقتيړ فکر کښت، اگه داؤگه څه تیښ ورتنه مرم اس مړ ځوونجی. دډاس خوچایتي اندیزد، تروېښ خیزاچ روون سوډ، وادچسېن دی آدم اند دی رانگ پخال ات وی حال لپ زار. داؤ آدمېن خودستارخون ېتېن، چیزی اړم رېځجن څه فڅج، یدتنبل آدم وی خیرت ات وی وښ تروی یادد. بعداس دی اته سوډ ترخو دؤستېن خېز، خولوښد: دؤستېن راستی آدم کارڅه نه کښت، حرکت نه کښت مفت روژی ته خېث تروی خېزنه یاد، باید آدم حرکت کښت تابرکت وینت(۴)

۵- ډېوناچوړج یوړښ پؤست مأړډېت.

لوڅېن ته: ېي روژ دوڅراد تیښ کوټ پښتأ یوړښ ریو. دم رمېټ داؤڅرادار یوړښ نه څرېن. ېېدرد ږبوڅه کنېن، ېېدندېن چند ځونه فڅ. داؤڅرادار دم رمېټ نارېن ات ښأب یدېن ېی چارک چیدند نښېن. دی چید دارچارک اردلوڅېن: خالک توچیدند هرچیز مصرف کنأم وی پؤل ات هرځوند روژ مس یوډندڅه رسأم توکرا ته مس دا کام، اما وختا یدې، یوړښ ږېوأم، وی پؤست پرداؤام ات تآم. یدچیددار چارک لوڅد: ښأند، گاڼی نست.

اکدی تی خار مېښځ هر مېټ سفانېن پی کؤسارات فېگه ارد خالېټ خأ فڅېن. وؤفدم مېټ فاسېن ږېو ات اس ماتی ېی درخت بن اندخوأم ډېن. دی غلا څراداند دی څېم ډېد یوړښ تی، چاست یوترچښمه یأچ ښځ برېښت روون. داؤڅرادار ږن مس دم چښمه ارد نزدیک فڅ. یديؤړښ یادښځ برېزد، روون سوډات غلا څراد لوڅد. آڅراد وز راست لوم، ورتنه دی رقم غلا

یدی. شونینگ اوچون هم او کتاب نینگ مقدمه- سیده یاق تاتار اوڅووی لریکه سیف سراپی نی «ینگی آچیلگن یازوویچلریدن بیرى» صفتیده تقدیم اېته دی (مین ښگلوف ح. سیف سراپی. ۵-بېت). اېنگ مهمی، حطیپ مین ښگلوف سیف سراپی نی «تورک-تاتار ادبیاتی تیلی نینگ رواجی گه اولکن اولوش قوشگن» ایجادکار طرزیده بهاله یدی (اوشه کتاب، ۵-بېت). کتاب مولفی ایجادکار نینگ اوزبیک ادبیاتی وکیللریدن بیرى اېکن لیگینی عموماً انکار اېته دی. بونی اونینگ «تورک-تاتار» بیریکمه سی گه بېرگن ایضاحیده هم کؤرسه بؤله دی. ح. مین ښگلوف کتاب- نینگ ایضاحلر قسمیده ایریم فکرلرگه انیقلیک کیریتیش گه حرکت قیله دی. مثلاً، او کتاب نینگ اوشه بحثیده «تورک و تاتار» بیریکمه سی و اونینگ قؤلنیشی اوستیده ملاحظه یوړیتر اېکن، قوییده گی خلاصه لرگه کبله دی. عصرلر دوامیده تورکی خلقلر تامانیدن بنیاد اېتیلگن مدنی آبدلرگه نسبتاً (اېنگ قدیمگی یازمه یادگارلیک لر بوندن مستثنی) اړه- لشیگه تورکی خلقلر نینگ مشترک مېراثی صفتیده قرهش و اولرنی عموملشتیرووی اتمه بیلن افاده لش یرمه یدی. شونینگ اوچون ادیل-ارال، اؤرتنه آسیا، کیچیک آسیا، کوکزارتی، منطقه لریده یره تیلگن اثرلرگه نسبتاً «تورک-تاتار»، «تورک-اوزبیک»، «تورک-آذربایجان»، «تورک-عثمانلی» کبی معین خلقله منسوب لیک بیریکمه لریدن فایده لښینی یاقله یدی. (اوشه کتاب، ۷-بېت). عموماً الگنده، تدقیقاتچی تله گن یؤنه لیش یامان اېمس و اونینگ طرز و فکرلریگه قوشیلسه بؤله دی. درحقیقت، هر بیر یورت، تورکی تیل و ادبیات نینگ مشترک جهت لری بیلن یانمه-یان اؤزگه گینه خاص بؤلگن رواجلنیش یؤلی، ترقیات قانونیتلری، عابده لری حقیقه گپ کېتگنده، اوشنده ی انیقلیککه عمل قیلگن طرزده مشاهده یوړیتیش، ونی یوزیده عکس اېتتیریش معقول دیر. لېکن تاریخی وضعیت نینگ طلب و تقاضا سی گه کؤره، اؤرتنه عصرلرده حتی اوندن

شرق، کافغانستان است مانند کتور و گبرک. جنوبش، افغانستان است)

ايجادگران آثار اوزبیکي حوزهٔ ادبی کابل

(میرسعید کابلی، میرعلی غربیی، ظهیرالدین محمدباېر، خواجه کلان بېک قندهاری، همایون میرزا، کامران میرزا و ختای ساقی‌ها می‌باشند)(ابراهیم، ۱۴۰۰).

خلاصهٔ کلام پژوهشگر بیش از ۸۰ نویسنده و شاعری را معرفی میکند، که در این ۶ حوزه ادبی زیست نموده به زبان اوزبیکی آثار آفریده اند. این دانشمندان و اهل قلم بیشتر از صد اثر پر ارزش را نه تنها به زبان اوزبیکی بلکه زبان فارسی دری هم آفریده اند.همچنان درین عصر– نمایندگان زبان فارسی دری همگام با نماینده گان زبان تورکی– اوزبیکی به زبان تورکی– اوزبیکی نیز شعر و نثر آفریده اند.

نتیجه

درین مقاله خدمات بزرگ دورهٔ تیموریان که در بخش فرهنگ وادب خاصاً جهت رشد و تعالی زبان اوزبیکی قدیم انجام داده اند، برجسته گردیده، فعالیت‌های ادبی شاهان تیموری با رعایت زمانی و مکانی به بررسی گرفته شده است. درضمن حوزه‌های ادبی خراسان دیروز و افغانستان کنونی با تقسیم جغرافیایی مشخص مطالعه گردیده، شعرا، ادبا و نویسنده گان این حوزه ها، در حوزه های مربوطه خویش طور خلص و جداگانه نام برده شده است. درنتیجه، دراین نبشتهٔ کوچک تحقیقی به توان قدرت به فکر و اندیشهٔ خویش وضعیت و حالات چگونه‌گی زبان اوزبیکی افغانستان از دورهٔ تیموریان تا اوایل قرن بیستم تدقیق و تحقیق شده و به رشتهٔ تحریر در آمده است. باحفظ احترام به نویسنده‌گان توانمند اهل ادب، تمام قوانین نوشتاری و مقاله نگاری مراعات شده، مقالهٔ در دست داشتهٔ ما به اتمام رسانیده شده است.

منابع و ماخذ

۱- رحیم ابراهیم. ادبیات اوزبیکی افغانستان، مزارشریف:موسسه انتشارات تعلیمی، ۱۴۰۰هـ.ش.

سفیدداده، بغیر یوته دی راز وزبنت.

سکندرلۇفۇد یوتمه داد هرجاندى څه فېد، فېت وى. داؤ ذو سرباز (فَرادار) خوداداس صندۇق اردوېذېن، فېن ترسکندرخېز. سکندردى گآپ اس وى پېښخت: اې پیرمردتو دى فأمى، یدپنجه چيزاردېيت؟ پیرمرد پرا اس دى یدى سکندر جواب ديد، سۇد وى دېوال پراندى ورافخت، خودوانگېنت هفت عدد ۷ جناوپيت کښت خو، تردېوالأج انجيشدات دېوال اس پراذر سۇد. یدریش سفېد یأدد ترسکندرخېز، سکندرپېښخت دى، اې پیرمرد دندچيزراز فُد، وزم نه فأمت. موى سفېد شۇنچ دېدخو، لۇفُد: وېث پېنځ بېت چوړجن اندوېف مقصد ید فُدادې، اگه پېنځ نفراس راستى ات صداقت متحد څه سېن، هرقسم غلأت مښکل کارته فُأرذېين حل کنېن، اما وزم دى غیبى ذست ارد فأمۇنت ادې، اگه ذونفرمس اس راستى اتحاد څه کنېن، غلأ کارته انجوم دېد فُأرذېين.

سکندر ذوالقرنین اس دى پندزېزد ادې، ریش سفېد چارکېنېن تجربه دارات هرقسم روژگارېن وينچ. دذبعداس وى هرکارانداس ریش سفېدېن مشوره زېزد.

۴-اس توحرکت، اس موبرکت.

لۇفېن ته: چنددۇستېن فُڅ. داؤکارېن ات اکدى تى خوړوژگار تېرېن. ييwas دېف بېين ارد کارنه کښت، بېکاره بېکاره نارِدات مفت مفت خوقيچ سېرکښت. يک روژ ييwas وى دۇستېن ورد لۇفُد: اې دۇست تومس کارکن تاکى. ته اکدى تى بېکار بېکار نارى. یدبېکار آدم لۇفُد: اېرا تو رى مأذاذ، خدأى روژى رسۇن. داؤ دى رفيقيۇن لۇفېن: بيشک خدأى روژى رسۇن ات توقرارث څه نثى اس کأتو روژى فراپت. یدقالۇفُد: رُند موروژى حواله. داؤدى دۇستېن لۇفېن: ځى دس دى فېد،توسأوترمسجد، ىى کنج اند ښافخ ات چس ادې توحواله چوړجن روژى ته تردفرايت يانى. ید دېف تنبل دۇست دېف گآپ تى کښت، سۇدترمسجد، خويى کنج

یوړن قتيرمقابله چيداو نه فُأرذېم. یدخلک فُراد لۇفُد:وزم وزبنت ادې، تت ښاججن، لأك پى مودى وزته تاقأ دى کارکنم. بعداس دى اته غلأ فُراد سفينت پى دم درخت، خوقرارث خوانجیفُد.

ید ځلک فُراد هزاردل ىى دل کښت، ځن زېزد، الى کښت دى وېدد دى يوړن تى، ساچمه دى تى نه انگختخت. يوړن دم ځن صدا ښینت وى اعصاب خراب سذج، دى رېبوداج تى حمله کښت.رېبوداج فأمجى یدې يوړن ته پى موړجن آدم نه رافت، دذوېدد خو مردأتى. يوړن ياذد بوى وى کښت، دى گرگنۇښأ الاف نارِد، یداس خندى نه وخت، دذيوړن تيزد. اکندى غلأ فُراد اس درخت تى چاست، لرځاکښت ات خوتف نه ديد. يويوړن تيزدات ید غلأ فُراد اس دم درخت تى خافخت، دذاس فُراد مزاق تى پېښخت: يويوړن توغوړندچيزلۇد: ید ځلک فُراد مس چرت گه نه ديد، خولۇفُد: يولۇدادې، «رېونا چوړجن يوړن پۇست مأرذېت» (۵)

زاسچېن

۱- آخوند داد عليشاه، ۷۷ ساله ۱۳۸۶، شغنان بدخشان.

۲- راوى قبلى

۳- راوى قبلى

۴- راوى قبلى

۵- مينا، خانم خانه ۶۹ ساله، ۱۳۸۶، شغنان بدخشان.

سیف سرایي- لیریک شاعر و اونیڼگ...

یوریتیش کؤنیکمه‌سی بارلیگیدن دلالت بېرده‌دی. کتاب‌نینگ فضیلت ایتیلگن لری بیلن یکونلمه‌یدی، البته عینی پیتده مذکور رساله بیر قطار نقصانلردن هم خالی اېمس. ح. ی. مین‌نېگلوف قره‌شلریده‌گی بحث‌طلب اؤزین لر تدقیقات‌نینگ کیریش قسمتیده کؤزگه تشلنه‌دی. نېگه‌دیر، او سیف سرایی حقیده اؤزبېک ادبیات‌شناس لیگی، روس شرق‌شناس عالمری عمل‌گه آشیرگن علمی ایشلرنی تن آلمه-

سؤنڭگی دورلرده هم تورکیه‌ده سؤزleşوچى قبيله‌لر، حتی فارسی نجات اهاالى‌سى بیلن اره‌لشدی، یورت دشمن‌لریگه قرشى بیرگه‌لیکده کؤره‌شدی، سؤز تقدیرینی بېلگیله‌دی، همکارلیک مدنى عابده‌لر بنیاد اېتدی. انیقراغى، هر بیر خلق اؤز حالى قدرتی- گه کؤره اوشه عابده‌لرگه حسسینی قؤشدی. اوشه عصرلرنی بهالش پیتده بو تاریخی حقیقتدن کؤز یومیش و بیرلیکده یره‌تیلگن معنوی عابده‌نى بیرگینه خلقله نسبت بېریش تؤغرى بؤلمه‌یدی. شرق ادبیاتی‌نینگ زبردست تدقیقاتچى‌سى ا. ا. بېرتلس خودی منه شوندى بحث‌طلب مساله اوستیده فکر یوریتیب: «کلاسیک تیل دېب اتالووچى تیلده، یعنی درى یاکه فارسى تیلده یره‌تیلگن اولکن ادبى مېراث- گه هر فندى حالده هم هر ایککى خلق‌نینگ حقى باردیر و بو ادبیاتنى اولردن بیرى گه منسوب دېب بېریشگه اورنیش ایکیکینچى‌سیگه نسبتاً عدالت- سیزلیک بؤلر اېدی» (بېرتلس ا. ا. ازبراناو ترودا. تام ۱. م. ۱۹۶۱، س. ۲۴۱)، دېب یازگن اېدی. یېتوک عالم‌نینگ بو قیدلری تورکى خلقلر همده تورکى تیللر اوچون هم معلوم درجه‌گه خاص‌دیر. بس، شوندى اېکن، اولرنى بیر-بیریدن تماماً اجره‌تیب آلیب قره‌ش، تاریخی خاص و اثرلرگه بها بېریش مطلقا خطادیر. خطیپ، مین‌نېگلوف مساله‌گه انه شوندى بیر تامانلمه مناسبتده بؤلیش عاقبتیده سیف سرایی نقول تاتار ادبیاتی‌نینگ ارابایى طرزیده قره‌یدی، شو نیت بیلن ایش باشله‌گن تدقیقاتچى ادبى دلیللرنى ساخته- لشتیریش، زؤرمه-زؤره‌کى یاپیشتیریش کبى خالصانه علمی بحث اوچون نالایق یؤلدن باره‌دی. اونینگ بیر یاقلمه فکرلش سیف سرایی‌نینگ تؤغیلگن جایى مساله‌سیده، آچیقراق کؤرینه‌دی. سیف سرایی‌نینگ بیزگچه یېتیب کېلگن ادبى مېراثى ترکیبیده شوندى سطرلر هم اوچره‌یدی:

قمیشلى يورت منى تووغان اېلیمدى

بېلیک غریتده کېلتورغان بېلیمدى

کېلیب اؤلدیم سرایده شعر فدایی

سرای‌نینگ شاعرى، اېل‌نینگ گدایی

... ادامه دارد

تفکر

TAFAKKUR
MONTHLY

د ورونو قومونو د ژبو او ادبیاتو انستیتوت علمي- څېړنیزه، ادبي او فرهنگي میاشتنۍ جریده

مسئول مدیر: څېړندوی شریف الله سانېن

مهتمم: څېړنپوهه عاطفه نورستانی

کتنپلاوی: څېړنپوه خیرمحمد حیدري، څېړنوال عبدالمجید ندیم، څېړندوی فریدالله فرحان،

څېړندوی شریف الله سانېن، څېړندوی نوریاغدي نور

کمپوز او ډیزاین: ش. سانېن

د اړیکې شمېره: ۰۷۷۷۴۶۱۱۷

برېښنالیک: Informationasakabul@gmail.com

په دې جریده کې له سرلیکنې پرته، د نورو لیکنو سپیناوی په خپله د لیکوالو په غاړه دی.

اکاډمی علوم افغانستان

معاونیت علوم بشری

مرکز زبانها و ادبیات

انستیتوت زبانها و ادبیات اقوام برادر

مدیریت جریده تفکر

آدرس: اکاډمی علوم، انستیتوت زبانها و ادبیات اقوام برادر،

مدیریت جریده تفکر، شهرنو، کابل- افغانستان

تفکر میاشتنۍ

۱۴۰۴ ل. کال وری (حمل)،

پرله پسې (۱۵۰مه) گڼه،

لومړۍ گڼه،

څلورم مخ،

گوري

څېړندوی شریف الله سانېن

دهقان او ټوپلن

بررسی وضعیت زبان اوزبیکهای افغانستان در سده پانزده هم میلادی (۳)

معاون سرمحقق عبدالمجید ندیم

هرات نوایی

گپ زدن در باره هرات و ابعاد تاریخی و فرهنگی آن از مشکلترین مباحث در شناخت آن شهر بزرگ است و در ده ها کتاب نمی گنجد. از همین سبب، یکی از مقالات نوایی در منظومه «حیرت الابرار» در کتاب خمه را که در باره شهر هرات اختصاص یافته است، می آورم تا از یک طرف عشق نوایی به هرات را آشکار کند و از طرف دیگر حق مطلب تا اندازه بی ادا شده باشد.

(اؤن توقوزونجی مقالت: خراسان نینگ عديم المثل كشوری بيانيدا کيم «ارم ذات العمد التی لم یخلق مثلها فی البلاد» کریمه سی، آیتی دور اونینگ شأنیدا به تخصیص هرات دارالسلطنه سی نینگ امن آبادی توصیفیدا کیم «و من دخله کان آمنا» مضمونی، حدیثی دور اونینگ تعریفیدا و اگرچه حدیقه اپردی؛ قوروب اپردی؛ ولیکن شاه جویبار عدلی اونی رشک خلد برین قیلدی و اگرچه معموره اپردی؛ اما بوزولوب اپردی؛ ولیکن شهنشاھ احسانیدن غیرت نگار خانه چین بۆلدی)

ترجمه متن: (مقاله نژدهم: در بیان کشور عديم المثل خراسان که آیه کریمه «ارم ذات العمد التی لم یخلق مثلها فی البلاد» آیتی دور اونینگ شأنی است در شأن او، به تخصیص در توصیف امن آباد دارالسلطنه هرات که مضمون «و من دخله کان آمنا» حدیثی است در تعریف او. و اگرچه حدیقه بود، اما خشک بود، ولیکن جویبار عدل شاه آن را رشک خلد برین کرد و اگرچه معموره بود، اما ویران بود، ولیکن از احسان شهنشاھ غیرت نگار خانه چین شد)

رنسانس شرق حوزه ادبی هرات را متعلق به دوره تیموریان به ویژه به دوره سلطان حسین بایقرا و امیرعلیشیر نوایی می نامند. در واقع این دوره دارای ۵

تمبک او تسو پینه خووند گوښک، ایمنې ساف دهقاننه کوشش او خواري ني نتيجه او برکت تينه. ايښ روې مختلف ويتامين لريته او منرال لريته مېوه نامه نه توليد زې انساننه سلامتيا کې او بڼې ساتيکه کې مهم رول لريمان او انساناناکې نانچوپاره ني مقابلېه کې قوت بخشيمان، دهقاننه زحمت او خواري ني نتيجه تيني.

زراعت هېواده نه اقتصادي ژوپن او موخپوډمديکه کې لو مهم او وتله اهميت او نقش لريمان زې هېواده نه اقتصادي تقويت او موخپوډمياري يکوله زراعت او مالداري ني وسعت او موخپوډمديکه ني اساسې امکان لريمان. زراعت نه وسعت او موخپوډمياري او اتې ډېوه ني موډرن کېريکه ني اساسې هېواده کې قوي اقتصاد مزانکې جي بمان. نوروکه شرايطه کې شايد زراعت هېواده کې اقتصادي بنسټ نامه نه ايجاد شخي يکولوکي فنت زنان ديمان تيبه او بايد اتې ډېوه کې لازمي پام گيرتکه پېنه علاوه سرمايه شخنه (سرمايه گزاري) بي يو. که کي بي امه نه هېواد ټم نه لو زيات بشري قوه لريمان، خو کڅبختي زې زغرې ژوت، نامني، لازم او موډرن زراعتي سيستم او سکتورنامه نه او اقتصادي وسعت نه نه لراوه، هېواده کې بيکاري ني، فقره ني، بينزانيارنامه ني، کمزور اقتصاده ني او اجتماعي زېنتېليکه ني مشکل نامه ني عوامل زنان ديمېت. امه نه خلک اجتماعي زېنتېليکه نه ژوپتکه شخي تمې مقرر بيکاکې او ايجاد بيکاکې ضرورت

افغانستان یک زراعتي هېواد تينه زې نېه پتې افغانستانه خوړشي فيصد خلک زراعت او مالداري يې ټي لگې تينېت او ايا ابن فنت او روې ټي اجتماعي زېنتېليکه کې یک کاروبار، مسلک او کسبه نه گاشتي تانو کسريارنامې، خواري نامې او پشېت نامې عوايد استانکې آتيمېت او تسه رتې تانو زېنتېليکه نه ټم نه پوډم گاييمېت. هر هېواد، ټوپلن او ټانه کې دهقانان تيمي کوشش- کېريته او خواري کېريته خلک تينېت زې تانو هېواد او ټوپلنني اقتصادي او زراعتي تقويت نه، موخپوډمديکه نه او تانو کفا (خودکفا) بېکه نه ډېوه کې لو زيات مهم او اساسي نقش لريمېت.

دهقاننه ارزشت وده فعاليت او ټم نامانکې باليکې، حمل يا هېروکاني دووه مي هېواده کې دهقانني دېس تيني. ووی دېس هر فېلييه هېواده نه مرکز او مختلف ولايت نامه کې دهقاننه ارشت وده او گټور ټم او خواري نامه ني گنداليار او قدراني ني هدفې لو بې او شاندار مراسمه نامه منزي تجليل بيمان.

دنيانه مختلف مملکت نام تانو اقتصادي او زراعتي تقويت او موخپوډمياري نه مقصدي کوشش کېريمېت زې تانو موجوده امکاناته پېنه او شوپه ونځ نامه پېنه پوره فايده گاتېو او اتې ډېوه کې تانو دهقاننه منزي او زراعتي سکتورنامه منزي هرېکې کومک کېريټېو او تسو آنکې لازم زمينه برابر کېريټېو. ايښ اساسې دنيانه موخپوډمديته مملکت نامې زراعتي سکتور او واري سکتورنامانکې پام کېريکه ني وجه يې ټي تانو اقتصاده قوي او وتل کېري تون، نو فوک نامه تانو کفا کېريټون او موخپوډمديکه نه پړاونه ټيټون، نو

ايين اساسې اмене هېواده‌نه مسوؤل مقامات او مربوطه اداره‌نام بايد مسلکي او ازبمخت بيسن تجربه‌نامه‌نه او عصري وسايل او مواده نه نظره کې دامیکه منزې هېواده‌ني اقتصاده‌ني او هربکې زراعتي تقويته‌ني او غنامندي‌ني هدفې تانوډ دهقاناناکې او زراعتي سکتورنامانکې لازم پام کېږتېتېو، شيانکې زې دهقاناننه او زراعتي سکتورنامه‌نه کوشش او ثم‌نام اقتصادي تقويت او غنامندي کې اساسي رؤل لريمان.

امه‌نه هېواد زراعته شخې لو بئ حاصل خېز او برابر وټساري بؤم‌نام او لو زيات کافي پيمانه‌يي آوه نه ظرفيت لريمان، خو متاسفانه زې نوري ميز امئ تانوډ ساف ظرفيت‌نامه پېنه لازم روې فايده نه گوښووه، نو اول بايد ايمې بؤم‌نام اساسي پلان او پروژه- نامه‌ني تکميل کېريکې ټي زراعتي ژوږپتي‌يو زې يک بکه پېنه هېواده‌نه دهقاناناکې او زراعتي سکتورنامانکې اقتصادي او زراعتي تقويته‌نه مقصدې زراعت او توليده‌نه زمينه برابر بيبه او وارې بکه پېنه اмене هېوادونه خلکانکې او سوداگراناکې ټمه‌نه زمينه برابر بيبه او امه‌نه هېواده‌نه زېنتېليک کېږيټه‌نام زراعتي شياننه توليده‌نه ډپوه کې تانوکفا بيته او هم بي امه‌نه هېواد زراعتنه ډپوه کې وارداتي حالته پېنه صادراتي حالتې بدل بيبه، شيانکې زې امه‌نه لو وطنداراننه او خاص روې لام زېنتېليک- کېږيټه او باډ زېنتېليک کېږيټه خلکه نه اصلي وظيفه او شغل ايا ووې دهقاني او زراعت تينه زې مسلکي زراعت او نوڼگه زراعتي وسايله‌نه نظره کې دامیکه منزې او زمينانه برابر کريکه منزې هېواده‌نه زراعتي سکتور زپټي وده او موخوډدمديک کېري بمان. زراعتنه‌نه ډپوه کې زراعتي ټيکنالوجي‌ني او ميکانيزه کرکېلاني معمول کېريکه‌ني اساسې دهقانان او باغوانان زراعت او باغواني‌ني نوڼگي ټيکنالوجي منزې او فنت ثم‌نامه منزې اشنا بيمېت زې ايېن فنتې ټي تانوډ زراعتي بؤم‌نامه پېنه او کاره‌نامه پېنه بئ او باکيفيت حاصل گوې بمېت زې يک بکه پېنه اتې دهقاناننه او باغواناننه عوايد لو بيته او وارې بکه پېنه امه‌نه هېواد زراعت او باغواني‌ني توليده‌ني ډپوه کې تانوکفا(خودکفا) بيبه.

دهقانان ټوږپلننني اصلي خدمتگاران او ټمکېږيټه تينېت زې تانوډ خواري او زحمت‌نامې کانخي سوډنامه سوډې او خر او شرې بؤم‌نامه کاره‌نامې او شوډبانه نيله ټان‌نامې بدل کېريمېت. دهقاناننه کوشش او خواري‌نامې الله تعالی‌نه مختلف خووندوډه او فاده‌وډه نعمت‌نام انساناناکې پېديمېت. نوډن زې امه او مې تانوډ اجتماعي زېنتېليک او محيطه کې قسما قسم ژويک شيان او رنگارنگ مېوه‌نام

لريمېت زې تانوډ زېنتېليکه هر ډپوه کې ټمه‌نه اساسې ژوږپټي او تامين کېري‌يو.

دهقان اجتماعي زېنتېليکه کې تانوډ ارزشت‌وډه کوشش، ثم او حيثيته‌نه موخې ادبياته‌نه وټساره چوکاټه کې نثره پېنه علاوه نظم يا شعر او شاعرييه کې بي شاعراننه او فرهنگياننه بکه پېنه تصوير او منعکس بي تينه زې دهقاننه کوشش کېږيټه او خدمتگار شخصيته‌نه مشخصات او صفات شعره کې بيان او وژخان دي تينېت.

شيله زې امه‌نه هېواده‌نه اکثريت خلکه‌نه کاروېار دهقاني تيني او ايېن فنت او روې تانوډ زېنتېليکه‌نه ثم او فعاليت‌نامه پوډم گاييمېت او تانوډ ضرورياته پوره کېريمېت، نو ايېن اساسې ډلېړه‌نامه پېنه علاوه امه‌نه هېواده‌نه اکثريت نيکه نيکه او زاتک بي دهقاني‌ني ثم او اسباب‌نامه منزې اشنا تينېت زې هم دهقاني‌ني ارتباطې معلومات لريمېت او هم بي دهقانييه پيانېمېت.

هېواده‌نه نامي خېشن، شاعر او نيکه نيکانه ادبه‌نه بابا محمد نواز حقيقت سانېن نيکه‌نيکانه ادبه‌نه تانوډ يک شعري مجموعانه يک شعره کې دهقاننه زحمت کېږيټه شخصيته او دهقاننه ثم‌نامه نيکانه آنسې ټي نيکه‌نيکانکې اشپکې پيانه‌وه‌مان:

پــــلار زمــــا دهقــــان دى
هــــر کــــار کــــې پهلــــوان دى
کــــري غنــــم او جــــوار
حاصــــل اخــــلــــي بســــييار
کــــري شــــوولې لوبــــيا
پــــه کــــار وي تــــل لگــــيا
لــــرو کــــور کــــي قــــلبه
کــــولى شــــم مــــالــــه
چــــې پــــلار مــــې وکــــري کــــر
حاصــــل شــــي راتــــه زر
د پــــلار ســــره همــــکار يــــم
خــــدمت تــــه يــــې تــــيار يــــم
همــــېش خــــم کــــروندې تــــه
واښــــه وړمــــه قــــلبــــې تــــه
پتــــو کــــي وام گوټــــونــــه
د کــــار اخــــلــــم خوندونــــه

ترجمه: ...

٢موخ

جنبه اصلي داشته که قرار ذیل می‌باشند(فکری، هنری، علمی، اداری، سیاسی و ادبی) هر کدام از آن‌ها معنای کاملی خود را دارا می‌باشد.

ایجادگران آثار اوزبیکی درحوزهٔ ادبی هرات

نویسنده گان و شاعرانیکه دراین عصر- آثاری را به قلم زرین خویش نوشته به آینده گان خویش به یادگار مانده اند: (لطفی هروی، مولانا گدایی، سلطان احمد میرزا، مولانا قطبی، مولانا نرگسی یا آگهی، مولانا نعمتی، حریمی قلندر، مولانا یقینی یا نقیبی، مولانا درویش نازکی، مولانا مقیمی، مولانا لطیفی، سلطان مسعود میرزا عارفی شاهی، عبدالرحمن جامی، مولانا بلالی، شیرم، میرزاییک، سید حسن اردشیر، احمد شیخیم سهیلی، مولانا هلالی، ابراهیم محمد خلیل، ساقی، آصفی، سلطان سکندر میرزا، مولانا حیدرتورکی گوی، ابوالقاسم بابر، سلطان حسین بایقرا حسینی، امیر علیشیرنوایی، شاه غریب میرزا غریبی، سلطان احمد میرزا، فریدون حسین میرزا، دولت‌شاه سمرقندی، محمد شیبانی خان، عبیدالله خان ابوالغازی، کمال الدین شیرعلی بنایی هروی، سعید قاسمی، صالح محمد امامی یا ایمانی، مغول خانم، سلطان محمد فخری هروی، میرزا ابراهیم جانی، میرزا اولوغ بیک(بیلگوت) می باشند) همچنا این سر زمین مربوط تورک‌ها بوده، فعلا باقیمانده از نسل‌های آن‌ها درین منطقه زنده گی می‌کنند.

قابل یادوری است، که اکثریت مطلق شعرا و نویسنده‌گان فوق ذواللسانین بوده به زبان های فارسی- دری و تورکی اوزبیکی شعر سروده کتاب‌های نثری را ایجاد کرده اند.

۳- **حوزه ادبی میمنه - اندخوی:** این منطقه از نظر جغرافیایی یکی از ولایات شمالی افغانستان بوده همسایه ولایات قلعهٔ نو و هرات می‌باشد و با کشور تورکمنستان نیز هم‌مرز است. اکثریت مطلق اهالی این مناطق تورکی زبان بوده از قدیم الایام تا امروز درین ساحات مسکن گزیدن اند.

ایجادگران آثار اوزبیکی حوزه ادبی میمنه - اندخوی

(مولانا ترخانی، مولانا شوقی، امیر رستم علی،ولی بیک، بی بی توردی، محوی قیصاری،جنیدالله حاذق، شاه ویسی معروف به چوت خلیفه، نادر نیاز قادری یا قادری پلنگ پوش وملا رحیم نیاز نیازی ها می‌باشند)

۴- **حوزه ادبی شیرغان:** این منطقه یکی از مناطق شمالی افغانستان بوده و در بین ولسوالی‌های اندخوی و ولایت بلخ واقع است، اکثریت اقوام این منطقه تورکمن و اوزبیک بوده از سالیان سال درین مناطق زیست می‌کنند.

ایجادگران آثار اوزبیکی حوزه ادبی شیرغان

(ابن یمین شبرغانی یا ملا اکه شبرغانی، منشی محمد یوسف، سیدخان اذنب و محمد ناصرعلی خطایی شبرغانی‌ها می‌باشند).

۵- **حوزه ادبی بدخشان و قندوز:** این مناطق در شمال شرقی افغانستان و هم مرز با چین و تاجیکستان می‌باشد. دراین مناطق اقوام مختلف کشور زنده گی می‌کنند. ولی بیشتر مردم این مناطق را تورکی زبان‌ها تشکیل میدهد. این منطقه از گذشته تا امروز بنام قطغن زمین نامیده می‌شود. ...

۳ص